

**ประวัติศาสตร์
สังคม
เมืองพิษณุโลก
พ.ศ. 2475-2503**

จิรากรณ์ สถาปนะวรณะ

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร
Naresuan University Publishing House
www.nupress.grad.nu.ac.th

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนเรศวร 99 หมู่ 9 อาคารมหาธรรมราชา ชั้น 1 มหาวิทยาลัยนเรศวร
ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก 65000 โทร. 0 5596 8833-8836 E-mail : nuph@nu.ac.th

www.nupress.grad.nu.ac.th สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร @nupress

สงวนลิขสิทธิ์ ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 โดยสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร ห้ามทำซ้ำ ตัดแปลง เผยแพร่ต่อสาธารณชนไม่ว่าส่วนใด
ส่วนหนึ่งของหนังสือเล่มนี้ ไม่ว่าในรูปแบบใด ๆ นอกจากจะได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรจากสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร เท่านั้น

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

จิราภรณ์ สถาปนาวรรณชน.

ประวัติศาสตร์สังคมเมืองพิษณุโลก พ.ศ. 2475–2503 = The Social History of Phitsnulok 1932–1960.– พิษณุโลก :
สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2569.
262 หน้า.

1. พิษณุโลก - ประวัติศาสตร์. 1. ชื่อเรื่อง.

959.366

ISBN 978-616-426-414-4

ISBN (e-book) 978-616-426-415-1

ราคา 240 บาท

พิมพ์ครั้งแรก มีนาคม พ.ศ. 2569

จัดพิมพ์โดย สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร

- วางจำหน่ายที่
1. ศูนย์หนังสือแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ถนนพญาไท แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330 โทร. 0 2218 9812
  2. ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
ถนนงามวงศ์วาน แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900 โทร. 0 2579 0113
  3. ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ถนนพระจันทร์ แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพฯ 10200 โทร. 0 2613 3899
  4. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนเรศวร อาคารมหาธรรมราชา จังหวัดพิษณุโลก 65000 โทร. 0 5596 8833-8836

ที่ปรึกษา รองศาสตราจารย์ ดร.ศรินทร์ทิพย์ แทนธานี • ดร.เดช นูนานา • ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.สุชาติ บำรุงสุข •
ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ • ศาสตราจารย์ ดร.วิกรม ชูทรงเดช

บรรณาธิการ รองศาสตราจารย์ ดร.ชัยพงษ์ สำเนียง

คณะกรรมการดำเนินงาน รองศาสตราจารย์ ดร.ชัยพงษ์ สำเนียง • ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุศรินทร์ เลิศขลิบลัด •
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วัชรพล ศุภจักรวัฒนา • รองศาสตราจารย์ ดร.วิชัย บุญรอด •
อาจารย์กฤษณะ ไชติสุทธิ์ • อาจารย์อนันต์ ใจอินทร์

ประสานงาน ภัคคิณี เทิดสิทธิ์กุล

ฝ่ายขาย/การเงิน มลथा โพธิ์เงิน • วสันต์ มาสวัสดิ์

ออกแบบปก สัณญา จันทา

ออกแบบรูปเล่ม สรญา แสงเย็นพันธ์

พิมพ์ที่ บริษัท กู๊ดเฮด พรินท์ติ้ง แอนด์ แพคเกจจิ้ง กรุ๊ป จำกัด 6/1 ซอยเสรีไทย 58 แขวงมีนบุรี เขตมีนบุรี กรุงเทพมหานคร

สำนักพิมพ์นี้เป็นสมาชิกของมูลนิธิคีนีท์
และอยู่ภายใต้การคุ้มครองของประเทศไทย
<https://pubat.or.th>

พิมพ์บน
กระดาษคุณภาพ เพื่อลดผลกระทบต่อ
สิ่งแวดล้อมและสุขภาพสัตว์

กรณีต้องการสั่งซื้อหนังสือปริมาณมาก หรือสั่งซื้อเป็นรายเดือนติดต่อได้ที่ฝ่ายจัดจำหน่ายสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร
โทร. 0 5596 8836 Email : nuph@nu.ac.th

คำนำเสนอ

“ประวัติศาสตร์สังคมเมืองพิษณุโลก พ.ศ. 2475-2503
ของ อาจารย์จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ”

โดย ชัยพงษ์ สำเนียง
ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยนเรศวร

เมืองพิษณุโลก เป็นหัวเมืองที่สำคัญของหัวเมืองฝ่ายเหนือ มาแต่โบราณ ดังปรากฏในสมัยสุโขทัยถือเป็นเมืองลูกหลวง สมัยอยุธยา ก็เป็นหัวเมืองชั้นเอก สถานะนี้สืบต่อมาถึงต้นรัตนโกสินทร์ หรือในสมัย พระเจ้าบรมไตรโลกนาถได้เสด็จมาประทับเมืองพิษณุโลก เพื่อทำศึกกับ พระเจ้าติโลกราชของอาณาจักรล้านนา จวบจนถึงปัจจุบันเมืองพิษณุโลก ก็ยังคงเป็นเมืองศูนย์กลางของภาคเหนือตอนล่าง

ครั้นเมื่อเสียกรุงใหม่ พ.ศ. 2310 เจ้าพระยาพิษณุโลก (เรื่อง) ครั้งตอนกรุงแตกได้แยกตัวออกมาเป็นก๊กหนึ่ง มีอาณาเขตตั้งแต่ปากน้ำ นครสวรรค์ต่อเมืองฝาง เจ้าพระยาพิษณุโลกในประวัติศาสตร์นิพนธ์ ไม่ได้ถูกกล่าวประณาม หรือทำให้เป็นผู้ร้ายตัวฉกาจเหมือนเจ้าพระฝาง หรือเจ้าพิมาย (กรมหมื่นเทพพิพิธ) ในประวัติศาสตร์นิพนธ์กระแสหลัก ทั้งที่เป็นเจ้าก๊กที่ปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์แม้จะเป็นระยะเวลาสั้น ๆ (กรมฯ ดำรงก้อธิบายไว้ประมาณว่าบุญไม่ถึง จึงถึงแก่ความตายหลัง ปราบดาภิเษกไม่นาน) แม้ในเวลาต่อมาก็ถูกยึดโดยเจ้าพระฝางแต่ก็ยังมีเรื่องเล่าว่าลูกหลานได้รับราชการสืบต่อมาถึงปัจจุบัน อาจคล้ายก๊ก เจ้านครที่เชื้อสายยังสามารถรับราชการสืบต่อมา

ตัวของเจ้าพระยาพิษณุโลกก็น่าสนใจตอนตั้งก๊กใหม่ ๆ ได้ดึงดูดผู้ดีมาทำงานด้วยไม่น้อย ดังเรื่องเล่าว่าพระชนกในรัชกาลที่ 1 (พระพุทธรูปยออดฟ้าจุฬาโลก) ก็มาเข้าด้วย แสดงให้เห็นว่าก๊กเจ้าพระยาพิษณุโลกดึงดูดผู้ดีกรุงเก่าครั้งเสียกรุงได้ไม่น้อย ไม่นับว่าเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองพระยามหานครที่มีกำลังไพร่พล และทรัพยากรที่ทำให้เจ้าก๊กตั้งตัวได้

ที่น่าสนใจคือ โครงเรื่องประวัติศาสตร์ในฐานะก๊กหนึ่งในประวัติศาสตร์ไม่ได้ถูกพูดถึงนักในฐานะประวัติศาสตร์ของเมือง ไม่นับว่าตัวของเจ้าพระยาพิษณุโลก (เรื่อง) ก็แทบไม่มีใครรู้จักหรือกล่าวถึงแน่ละการแยกก๊กตรงข้ามกับความภาคภูมิใจเป็นคนละเรื่อง และไม่เข้ากับชนบประวัติศาสตร์กระแสหลัก แต่การกลายเป็น “ผีเมือง” อันศักดิ์ในฐานะพ่อปู่เรื่องฤทธิ์ก็น่าสนใจ (เรื่องเล่าก็มีหลายแบบ) ที่ชื่อพ้องกันทำให้เจ้าพระยาพิษณุโลกมีที่ทาง ๆ ในความทรงจำของเมืองก็เป็นได้ในปัจจุบันศาลพ่อปู่เรื่องฤทธิ์ ริมคูเมืองพิษณุโลก ที่คราคร่ำด้วยข้าวของแก่นบ ทั้งเรื่องเล่าความศักดิ์สิทธิ์นานาประการ มีเรื่องเล่าบางโครงเรื่องบอกว่าท่านคือ เจ้าพระยาพิษณุโลก (เรื่อง)

ไม่เพียงมีประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน ด้วยทำเลที่ตั้งของเมืองพิษณุโลกที่เชื่อมต่อไปยังล้านนา (ภาคเหนือตอนบน) ทำให้เมืองแห่งนี้เป็นศูนย์กลางของการขนส่งตั้งแต่อดีต การขนส่งทางน้ำเป็นเส้นทางหลักของการขนส่งสินค้า ผู้คน และส่วนหนึ่งได้ทำให้เกิดการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของหลากหลายกลุ่ม จนกลายเป็นเมืองการค้าริมน้ำขนาดใหญ่ ดังที่เพลงพิษรักพิษณุโลก ที่แต่งโดย อุดมทรงแสง หรืออุดม ชวนชื่น บรรยายไว้ว่า

“พี่จอดแพคอยแม่สาวน้อยนัยน์ตาสีโคก
ริมฝั่งน้ำเมืองพิษณุโลกโชคไม่ช่วยคนสวยไม่มา
ฝนตกพรา ๆ หนาวไอน้ำจากเหนือไหลบ่า
แอบอิงซบผัดบชวาเสียงขลุ่ยพลู๊มาจากลำน้ำยม...”

เมืองพิษณุโลกตั้งอยู่บนแม่น้ำสองสาย คือแม่น้ำยมและแม่น้ำน่าน ที่ช่วยให้เกิดที่ราบที่อุดมสมบูรณ์ รวมทั้งเป็นเส้นทางน้ำที่เชื่อมหัวเมืองฝ่ายเหนือ และที่ราบภาคกลาง เมืองพิษณุโลกสามารถเชื่อมต่อและควบคุมหัวเมืองฝ่ายเหนือหรืออาณาจักรสุโขทัยได้เกือบหมด ทั้งสุโขทัย เซลียง กำแพงเพชร (ชางลาว) หล่มสัก เพชรบูรณ์ พิษิตร นครสวรรค์ จอด (ตาก) หรือต่อไปถึงหลวงพระบาง เวียงจันทน์ และยังสามารถเชื่อมกับเมืองในเขตอยุธยาได้ไม่ยาก เมืองรายรอบใช้เวลาเดินทาง 1 วันถึง 2 วัน ข้ามไปเขตลาวก็ไม่ห่างเกิน 5-7 วัน จึงเหมาะกับการเป็นเมืองยุทธศาสตร์ที่ใช้ควบคุมเมืองต่าง ๆ แม้ในปัจจุบันจากเมืองพิษณุโลกไปเมืองต่าง ๆ ก็ใช้เวลา 1-3 ชั่วโมง เมื่อมีการสร้างทางทางรถไฟถึงเมืองพิษณุโลก (พ.ศ. 2450) ส่งผลให้เมืองพิษณุโลกกลายเป็นศูนย์กลางส่งสินค้าจากเมืองรายรอบทำให้เกิดย่านการค้ากลางเมืองอย่างตลาดใต้ และเชื่อมการค้าทางน้ำและรถไฟ แม้ในระยะหลังมีการเปลี่ยนแปลงของเส้นทางการคมนาคมจากทางน้ำ สู่อุตสาหกรรมขนส่งทางรถยนต์ ทำให้ “ย่าน” ของเมืองเปลี่ยนไป ไม่เพียงทำให้ย่านเปลี่ยนแต่ได้เปลี่ยนภูมิทัศน์ (Landscape) ของเมืองตามไปด้วย

กล่าวมาถึงตอนนี้ เพื่อที่จะชี้ให้เห็นพลวัตของเมืองที่เคลื่อนไปตามมิติของเวลา และโยงเข้าสู่หนังสือ *ประวัติศาสตร์สังคมเมืองพิษณุโลก พ.ศ. 2475-2503* ของ อาจารย์จิราภรณ์ สถาปนชววรรณ หนังสือเล่มนี้ทำให้เราเข้าใจสังคมของเมืองพิษณุโลกที่อาจจะต่างจากงานทั่ว ๆ ไป 3-4 ประการ

ประการแรก หนังสือเล่มนี้ไม่ได้นำเราไปสู่อดีตเมืองพิษณุโลกอันไกลโพ้น ที่สัมพันธ์กับรัฐ หรือชนชั้นนออย่างเดียว แต่เป็นการทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ระยะใกล้ ผู้เขียนเริ่มไว้ที่ พ.ศ. 2475 อันเป็นปีที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และต่อเนื่องมาสู่สงครามโลกครั้งที่สอง โดยหนังสือเล่มนี้ชี้ให้เห็นปฏิบัติการของ “เสรีไทย” ในเมืองพิษณุโลก

ซึ่งน้อยคนจะรู้ว่าพื้นที่เมืองพิษณุโลกมีการจัดตั้งเสรีไทยอย่างเข้มแข็ง รวมถึงสร้างเครือข่ายไปในเมืองอื่น ๆ อาทิ ตาก อุตรดิตถ์ โคร่ง ข่าย เหล่านี้เกิดจากการจัดตั้งในระบอบราชการ และการเข้าร่วมด้วยสำนึกกว่า ด้วย “ชาติ” ทำให้เห็นบทบาทของเสรีไทยที่ไม่จำกัดอยู่ในเมืองหลวง เท่านั้น

หนังสือเล่มนี้ยังชี้ให้เห็นชีวิตในยามสงครามที่มิทหารญี่ปุ่น เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของเมืองพิษณุโลก โดยการเข้ามาของทหารญี่ปุ่น ไม่ได้เข้ามาในฐานะ “ศัตรู” แต่เป็นความสัมพันธ์ในฐานะคู่ค้า มิตร ผ่านกิจกรรมในชีวิตประจำวัน และอาจก่อประโยชน์ให้แก่ชาวเมืองด้วย อาทิ บางคนเข้าไปเป็นเด็กรับใช้ แลกค่าจ้าง หรือนำสินค้าต่าง ๆ มาขาย แลกเปลี่ยน โดย “ประชาชนมิได้เกลียดชังทหารญี่ปุ่น” (หน้า 113) ซึ่งจากข้อมูลนี้อาจสร้างภาพร่างช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ในสังคมไทย อีกมุมที่ต่างออกจากการรับรู้โดยทั่วไป

นอกจากนี้ ในช่วงสงคราม ผู้เขียนได้อธิบายถึงอารมณ์ ความรู้สึกของผู้คนที่อยู่ในความวิตกหวาดกลัว กังวล ความขาดแคลน ผู้เขียนได้หยิบยกนิยายของสุวรรณี สุคนธา คนพิษณุโลกที่ใช้พิษณุโลก เป็นฉากประกอบนิยาย ทำให้เห็นผู้คนผ่านเรื่องเล่า นั้น ๆ ดังข้อความ ที่ว่า “สงครามเริ่มกรุ่น ๆ และใกล้ตัวเราเข้ามาทุกที นับตั้งแต่ชาวญี่ปุ่น ยกพลขึ้นมา และต่อมาอีกไม่นาน เราก็มีญี่ปุ่นอยู่ทุกหัวระแหง...ญี่ปุ่น เข้ามาอยู่ในบ้านเราเต็มไปหมด ในสวนมะพร้าว ในที่ซึ่งเป็นสวนครัว และทุกหนทุกแห่งที่เคยเป็นที่วิ่งเล่น แม้กระทั่งบริเวณครกกระเดื่อง ซึ่งเคยเป็นที่สนุกสนานของพวกเรา เวลาดำข้าวก็เต็มไปด้วยทหารญี่ปุ่น พวกเขาว่านซื้อไม้ไผ่สร้างแคร่กางเต็นท์และอื่น ๆ อยู่รวมกับเราในดง ไม้ไผ่ใกล้บ้านกลายเป็นที่เก็บรถยนต์ ซึ่งฉันยังจำได้ว่ามันเป็นสีเขียวกับ เครื่องแบบเครื่องใช้อื่น ๆ ตลอดจนกระทั่งมุ้งที่ใช้กางนอน ทุกอย่าง เป็นสีเขียวตุ่น ๆ” (สุวรรณี สุคนธา สนวนลัทธิ, 2525, น. 215 ในหนังสือ หน้า 109-110)

ประการที่สอง หนังสือเล่มนี้อธิบายถึงความสัมพันธ์ของ
คนกลุ่มต่าง ๆ ผ่านย่าน ร้านค้า กิจกรรม ทำให้เห็นชีวิตผู้คนสามัญที่
เชื่อมโยงสัมพันธ์กันผ่านกิจวัตรประจำวัน มากกว่าจะเล่าเรื่องเมือง
พิษณุโลกผ่านชนชั้นนำ หรือกษัตริย์แบบหนังสือทั่ว ๆ ไป เราจึงเห็น
ผู้คนโลดแล่น และสร้างความเปลี่ยนแปลงของเมืองในมิติต่าง ๆ

ประการที่สาม การที่หนังสือเล่มนี้พยายามจะเล่าเรื่องชีวิต
ทางสังคมของเมืองพิษณุโลกผ่านคนเล็กคนน้อย เพื่อประกอบสร้าง
ประวัติศาสตร์สังคมเมืองพิษณุโลก นำมาสู่การเขียนชีวิตเมืองผ่านระบบ
การปกครองแบบใหม่ ที่ให้คนสามัญเข้าไปมีส่วนร่วม โดยหนังสือ
เล่มนี้ราว ๆ หนึ่งในสามเล่าเรื่องเทศบาล ทำให้เห็นกลุ่ม “คนชั้นนำใน
ท้องถิ่น” ที่เข้าไปเพื่อที่จะวาดหวังและสร้างเมืองในมุมมองของเขา
ทั้งเรื่องถนน ตลาด น้ำประปา ความสะอาด สาธารณะประโยชน์ ฯลฯ
ซึ่งอาจมองเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ แต่ถ้าลองมองย้อนกลับ เรื่องเหล่านี้
นั้นเป็น “ชีวิตของเมือง” ที่ทำให้เมืองน่าอยู่ และตอบสนองต่อการ
ใช้ชีวิต และยังเข้มข้นผ่านการถกเถียงอภิปราย (ดูภาคผนวกของหนังสือ)
แสดงให้เห็นความฝันความหวังของผู้คนธรรมดา ๆ ที่ต้องการกำหนด
ชีวิตของเมืองตนเอง

ไม่เพียงเท่านั้น เทศบาลเมืองยังเป็นพื้นที่แบบใหม่ที่ทำให้
สามัญชนเข้าไปกำหนดทิศทางการพัฒนาของบ้านเมืองตนเอง โดยเฉพาะ
หลังเหตุการณ์ไฟไหม้ใหญ่ในเมืองพิษณุโลกใน พ.ศ. 2500 ทำให้ตลาด
ใต้ศูนย์การทางการค้าของเมืองพินาศไป แต่ผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นความ
ปรารถนาในการสร้างเมืองใหม่ ผ่านการวางผังเมือง การกำหนดโซน
การสร้างสาธารณะสมบัติต่าง ๆ ขึ้นมาทดแทน เพื่อที่จะก่อร่างสร้างเมือง
ขึ้นมาใหม่ ผ่านผู้สมัครนายกเทศมนตรี และสมาชิกเทศบาล ไฟไหม้
ใหญ่ก่อให้เกิด “...จิตสำนึกของชาวเมืองให้รวมกลุ่มกันเข้ามาอาสาแก้ไข
ปัญหาและบูรณะฟื้นฟูพิษณุโลก...เกิดการรวมตัวกันของคณะ 18 อาสา”
(หน้า 141) เพื่อพลิกฟื้นบ้านเมือง

ประการสุดท้าย ในแง่วิวิธยา มีการใช้วิธีการที่หลากหลาย เพื่อที่จะประกอบสร้างโครงเรื่องขึ้นมา ทั้งการสัมภาษณ์และเอกสาร (Documentary) เช่น บันทึกความทรงจำ หนังสืองานศพ บันทึกการประชุม นิยาย และเอกสารจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ทำให้เห็นภาพร่างของชีวิตทางสังคมของเมืองพิษณุโลกได้อย่างมีชีวิตชีวา อาจกล่าวได้ว่าเป็นข้อมูลระดับจุลภาค ด้วยเหตุดังกล่าวนั้น หนังสือเล่มนี้ ได้เขียนชีวิตผู้คนที่ประกอบเป็นเมืองพิษณุโลกได้อย่างน่าสนใจตามไปด้วย

ด้วยวิวิธยาทำนองนี้ ถ้านำไปใช้อธิบายประวัติศาสตร์สังคมเมืองอื่น ๆ จะทำให้เข้าใจประวัติศาสตร์สังคม และคณาธรรมสามัญในภาพกว้างได้มากยิ่งขึ้น จะกลายเป็นจุดเปลี่ยนของการเขียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอย่างมีนัยสำคัญ

หนังสือเล่มนี้ได้ยุติการเล่าเรื่องเมืองพิษณุโลกไว้ในทศวรรษ 2500 เมื่อมีการเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรก เข้าใจว่าเป็นการแบ่งยุคสมัยของผู้เขียน ในแง่ที่ว่าใครสนใจและเขียนสังคมพิษณุโลกในห้วงเวลาต่อมาจนถึงปัจจุบันที่มีความเปลี่ยนแปลงอย่างไพศาล ทั้งการคมนาคมทางบก เมืองศูนย์กลาง/เมืองรอง การเกิดสถาบันการศึกษา ฯลฯ ก็จะทำให้เห็นประวัติศาสตร์สังคมของเมืองพิษณุโลกได้อย่างมีพลวัต

ท้ายที่สุด หนังสือเล่มนี้ได้พาเราไปทำความเข้าใจชีวิตของเมืองพิษณุโลก ผ่านการเรียงร้อยเชื่อมโยงของสามัญชนผ่านกิจกรรมทางการค้า การใช้ชีวิต เครือญาติ และความปรารถนาในการสร้างเมืองผ่านสภาเมืองต่อมาคือเทศบาล ทำให้เห็นคณาธรรมดาสามัญเป็นองค์ประธานของเรื่องเล่าในประวัติศาสตร์ ที่ถักร้อยตาข่ายความทรงจำของสังคมเมืองพิษณุโลก พร้อมทั้งชี้ให้เห็นว่าการเขียนประวัติศาสตร์สังคมท้องถิ่น สามารถเขียนผ่านคณาธรรมสามัญได้ ไม่ใช่แต่เรื่องเล่าของรัฐและชนชั้นนำฝ่ายเดียว

คำนำ

ผู้เขียนใคร่ขอถือโอกาสนี้กล่าวทั้งคำขอบคุณและขอโทษต่อคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ขอขอบคุณที่ให้ทุนอุดหนุนการวิจัยในครั้งนี้ และขอโทษสำหรับการทำงานที่ล่าช้าของผู้เขียน ทั้ง ๆ ที่งานวิจัยได้รับความสนับสนุนมาตั้งแต่ปีงบประมาณ 2537 ความล่าช้าของงานส่วนหนึ่งเกิดจากการใช้เวลาติดตามหาข้อมูลบอกล่าจากบรรดาผู้อาวุโสชาวเมืองพิษณุโลกหลายท่านถึงแก่กรรมในระหว่างทำงานของผู้เขียน หลายตระกูลอพยพไปจากเมืองพิษณุโลก ผู้เขียนต้องใช้เวลาติดตามหาทายาทผู้ยินดีให้ข้อมูลเกี่ยวกับบรรพบุรุษของตน

งานวิจัยชิ้นนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยความร่วมมือจากหลายฝ่าย ผู้เขียนขอขอบพระคุณบรรดาชาวเมืองพิษณุโลกผู้ปรากฏชื่อในนามานุกรมในความร่วมมือให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์แก่งานค้นคว้าชิ้นนี้ ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติที่อำนวยความสะดวกในการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ฝ่ายเอกสารการพิมพ์ คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวรที่ช่วยดำเนินงานจัดทำเอกสารฉบับนี้จนสำเร็จเรียบร้อย

งานศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับพิษณุโลกส่วนใหญ่มักเกี่ยวข้องกับยุคโบราณหรือไม่ก็เป็นเรื่องปัจจุบัน งานชิ้นนี้นับเป็นงานบุกเบิกเกี่ยวกับวิถีชีวิตและสังคมของผู้คนที่โลดเล่นอยู่ในยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลงอันเป็นผลกระทบจากเมืองหลวงที่ยังอยู่ในความทรงจำร่วมกันของชาวเมืองส่วนใหญ่ หากจะมีส่วนที่อยู่บ้างในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์แห่งชาติ ผู้เขียนก็ขอมอบความดีนี้แด่บรรพชนชาวเมืองพิษณุโลกผู้ร่วมมือร่วมใจก่อสร้างบ้านเมืองอยู่ร่วมกันมา แม้บางครั้งต้องเผชิญชะตากรรมอันหนักหน่วงก็สามารถฟันฝ่าพายุเมืองรอดปลอดภัย จนกลายเป็นถิ่นพำนักอันผาสุกของลูกหลานรุ่นหลังสืบต่อกันมา

สารบัญ

บทที่ 1 ปฐมบท.....	1
บทที่ 2 เมืองในอดีต.....	7
บทที่ 3 ชุมชนเมืองพิษณุโลก.....	29
บทที่ 4 เมืองสงคราม.....	85
บทที่ 5 ไฟไหม้เมือง.....	127
บทที่ 6 เมืองใหม่.....	139
บทที่ 7 บทสรุป.....	147
บรรณานุกรม.....	152
ภาคผนวก	
ภาคผนวก ก.....	160
ภาคผนวก ข.....	167
ภาคผนวก ค.....	190
ภาคผนวก ง.....	213

เกริ่นนำ

ความมุ่งหมายของงานวิจัยนี้ต้องการศึกษาสภาพทั่วไปของเมืองพิษณุโลก ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากปัจจัยภายในและภายนอกในช่วงระยะเวลา นับตั้งแต่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ไปจนถึงยุคแห่งการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (นับตั้งแต่ พ.ศ. 2504 เป็นต้นไป)

หลักฐานสำหรับงานค้นคว้านี้ส่วนหนึ่งมาจากเอกสารของหอจดหมายเหตุแห่งชาติ อีกส่วนหนึ่งเป็นหลักฐานท้องถิ่นอันได้แก่เอกสารต่าง ๆ รวมทั้งคำสัมภาษณ์

ผลของการศึกษาค้นคว้าปรากฏดังต่อไปนี้

1. นับตั้งแต่สมัยสุโขทัยตลอดมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ฐานะความเป็นเมืองยุทธศาสตร์ของพิษณุโลก มีความสำคัญต่อความปลอดภัยของราชอาณาจักร ด้วยเหตุนี้ โชคชะตาของชาวเมืองจึงไม่อาจเป็นอิสระจากศูนย์อำนาจส่วนกลาง

2. การจัดตั้งพิษณุโลกเมืองมณฑลในสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้พิษณุโลกเป็นเมืองข้าราชการ กลุ่มข้าราชการซึ่งเป็นคนส่วนน้อยมีบทบาทและอิทธิพล ทั้งในทางปกครอง และการเมืองท้องถิ่นโดยเฉพาะภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 กลุ่มข้าราชการบ้านญาติได้เข้ามา มีบทบาทในองค์กรประชาธิปไตยซึ่งจัดตั้งโดยรัฐ ชนชั้นนำเหล่านี้จึงได้สร้างสัมพันธเชิงอุปถัมภ์กับกลุ่มพ่อค้าคนจีน ซึ่งมีบทบาทอย่างสูงในทางเศรษฐกิจของเมือง ในขณะที่ชนส่วนใหญ่โดยทั่วไปดำรงชีพโดยการเพาะปลูกหาของป่า และจับสัตว์น้ำ

3. การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 มีผลกระทบต่อผู้คนในระดับบน แต่สงครามโลกครั้งที่สอง นับว่าเป็นพลังภายนอกที่ส่งผล

กระทบต่อชาวเมืองโดยทั่วไป กองทัพญี่ปุ่นผู้เข้ามายึดครองพิชญุโลกได้ทำให้ชาวเมืองตระหนักถึงความเป็นเมืองยุทธศาสตร์ และแหล่งเสบียงอาหารตามแบบฉบับของชาวเมืองแสดงถึงผู้ชอบเลี้ยงภัยและกล้าหาญ สงครามได้ปลุกจิตใจของคนท้องถิ่นให้เข้ามามีส่วนร่วมในขบวนการเสรีไทยอย่างเข้มแข็ง

4. กรณีไฟไหม้เมือง พ.ศ. 2500 นับเป็นปัจจัยภายในที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพอย่างสำคัญของเมือง แม้จะมีความเสียหายทางด้านทรัพย์สินเป็นจำนวนมาก แต่ด้วยความช่วยเหลือจากภายนอกทำให้การบูรณะฟื้นฟูเมืองเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว รวมทั้งเป็นโอกาสที่ทำให้การวางผังเมืองแยกส่วนราชการออกจากถิ่นที่อยู่อาศัยเกิดขึ้นได้ ความพินาศอันเกิดจากไฟก็คล้ายกับสงครามในแง่หนึ่ง กล่าวคือ เป็นแรงกระตุ้นให้คนท้องถิ่นรวมกลุ่มกันเข้ามาร่วมฟื้นฟูบ้านเมืองโดยผ่านกระบวนการเมืองท้องถิ่น นับเป็นครั้งแรกที่นักการเมืองท้องถิ่นเหล่านี้มาจากชนชั้นหลายอาชีพ ส่วนใหญ่ไม่ใช่ข้าราชการบำนาญ ดังเช่นในอดีต

5. อาจกล่าวได้ว่าชีวิตใหม่ของชาวเมืองพิชญุโลกหลังปี พ.ศ. 2500 ดำเนินไปพร้อม ๆ กับการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ จึงมุ่งเน้นการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน เขื่อน ทำให้พิชญุโลกเมืองริมฝั่งสายน้ำและทางรถไฟค่อย ๆ เปิดตัวสู่โลกภายนอกด้วยเส้นทางคมนาคมทางบก ซึ่งจะเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับอนาคตของพิชญุโลกในเวลาอีกหลายสิบปีต่อมาในการเป็นเมืองหลักของภาคเหนือตอนล่าง

Introduction

The purpose of the research is to study conditions and changes of Muang Phitsanulok at the certain period. Internal and external forces brought changes to the town and its people. This study relies on the primary sources in the National Library, including local sources. Interviewing local people is also added. The results are the followings :

1. Ancient history of Phitsanulok from Sukhothai to the Bangkok periods reveals that the town was functioned as the guard of the kingdom because of its strategic location. Due to historical fact as mentioned, the fate of local people was not independent from the central authority.

2. As the administrative unit organized by Bangkok, Phitsanulok has been bureaucratic town since the late nineteenth century. A small group of elites who had dominated political life were government officials. When they had retired, they entered the new democratic body such as the town councils after the change of government in Bangkok in 1932. Economic life of the inner town was run by Chinese traders who had linked patron – client relations with the officials. Local people were engaged in agriculture, forestry, and fishing.

3. The revolution in 1932 had produced some effects to the elites, but the second world war, another external force, shook the life of the commons. The Japanese army occupied Phitsanulok during the second world war confirms its location as the strategic town and the source of supplies. The war had revived the spirit of fighting of local people as shown by their activities contributed to the free-Thai movement.

4. The great fire broken out in 1957 was internal force which brought changes to the town. Despite the damage of land and properties was at high cost, it was fixed in short time with the help from foreign fund. The physical shape of the town was re-organized by the construction of concrete, and some government buildings were moved out of the inner areas. Like the war, the damage of fire revived public spirit of local youngmen, middle - classed origin, to serve local politic in order to bring prosperity to their homeland. It was the new era of local politic dominated by a group of non-government official.

5. It can be said that new life of the town was started by the introduction of the new national plan stressing on the construction of roads and dams. Phitsanulok, while relied on water ways and train, met the chance to open itself to outer world with a faster way. The urban growth of Phitsanulok goes along land line, not river line

as it did. Slowly but sure, local people have learned this process of changes. Phitsanulok has entered the new direction leading the track of becoming the center of the Lower North of Thailand.

1

ปฐมบท

งานศึกษาค้นคว้าเรื่องประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลกเป็นไปอย่างกว้างขวางพอสมควร ดังจะเห็นได้จากการจัดสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก โดยวิทยาลัยครูพิบูลสงครามระหว่าง พ.ศ. 2522-2528 เนื้อหาของงานค้นคว้าเหล่านี้ ส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวของพิษณุโลกสมัยสุโขทัย และอยุธยา งานวิทยานิพนธ์ของศิริวรรณ นุ้ยเมือง นภมล วัฒนพานิช และประภัสสร ศรีमुख ให้ภาพของพิษณุโลกสมัยเป็นมณฑล งานค้นคว้าเรื่องพิษณุโลกของเราของहन พินธุพันธ์ เอกสารรวมเรื่องประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเมืองพิษณุโลก ค้นคว้าโดยคณาจารย์วิทยาลัยครูพิบูลสงคราม จัดพิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชรัตนรังสี (ทองปลิว โสรโต) พ.ศ. 2535 เอกสารประกอบการเรียนสังคมศึกษารายวิชา ส.071 ห้องถิ่นของเรา จังหวัดพิษณุโลก รวบรวมโดยสุภรณ์ สงวนให้ และประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลกโดยหาญชัย สงวนให้ งานทั้งหมดที่กล่าวมาเป็นงานที่ให้ความรู้เกี่ยวกับพิษณุโลกทางด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี งานค้นคว้าเหล่านี้มีคุณค่าในตัวของมันเอง รวมทั้งสามารถสนองความสนใจใฝ่รู้ของผู้อ่านที่สนใจเรื่องของพิษณุโลกอย่างกว้าง ๆ

งานค้นคว้ายังกล่าวจุดประกายให้ผู้เขียนสนใจเรื่องเมืองพิษณุโลกในเชิงเจาะลึก ผู้เขียนมีคำถามมากมายเกี่ยวกับพิษณุโลกในยุคสมัยกลางเก่า กลางใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพิษณุโลกในยุคสมัยหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 คำถามเหล่านี้ได้แก่พิษณุโลกได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในเมืองหลวงอย่างไร สส. และนายกเทศมนตรีรุ่นแรกมีบทบาทในทางการเมืองท้องถิ่นอย่างไร ตระกูลใหญ่ ๆ ที่มีบทบาททางเศรษฐกิจในช่วงเวลานั้น มีตระกูลใดบ้าง พิษณุโลกเผชิญกับสงครามโลกครั้งที่สองอย่างไร ใครคือเสรีไทยของพิษณุโลกบทบาทของเขาเหล่านี้เป็นอย่างไร เหตุการณ์

2

เมืองในอดีต

“มณฑลพิษณุโลกนี้เคยเป็นถิ่นเดิมถิ่นเก่าของคนไทย แต่ก่อนนี้เมืองพิษณุโลกเป็นราชธานีโบราณมากที่สุดเมืองหนึ่งของประเทศสยาม พวกคนพิษณุโลกเคยเป็นพวกนักรบสำคัญอยู่ช้านาน ครั้นต่อมาภายหลังจึงได้ถูกข้าศึกมาทำลายเสียจนหักพังหมด บัดนี้ พวกเจ้าทั้งหลายผู้เป็นลูกหลานของนักรบโบราณนั่นเอง เป็นลูกของพวกไทยเดิมที่อยู่在这片นี้ต้องตั้งใจที่จะบำรุงฐานะของมณฑลของตนซึ่งเป็นบ้านเกิดเมืองมารดรเดิมนั้นให้รุ่งเรืองเหมือนกับที่เป็นมาแต่ก่อน จงตั้งใจทำการงานทุกสิ่งทุกอย่าง ทำมาหาเลี้ยงชีพโดยชอบ ตั้งใจทำมาค้าขายจะได้เป็นประโยชน์นำฐานะของมณฑลนี้ให้เจริญรุ่งเรือง และเมืองพิษณุโลกก็จะได้กลับเป็นบ้านเมืองใหญ่โต เหมือนกับที่เคยมาแต่ก่อนนั้น...”

พระบรมราชาเฝ้าบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระราชทานแก่ลูกเสือมณฑลพิษณุโลก
เนื่องในวโรกาสเสด็จเปิดโรงเรียนพิษณุวิทยายาน
และพระราชทานธงประจำกองลูกเสือ พ.ศ. 2469

สำเนาพระบรมราชาเฝ้าบาทที่อัญเชิญมา ณ ที่นี้สะท้อนสำนึกทางประวัติศาสตร์ซึ่งสั่งสมถ่ายทอดกันมาของชนชั้นปกครองส่วนกลางที่มีต่อพิษณุโลก เมืองสำคัญอันมีอดีตยาวนาน ข้อความดังกล่าวสะท้อนความคาดหวังของกรุงเทพฯ ที่จะได้เห็นพิษณุโลกคืนกลับสู่ความรุ่งเรืองดังในอดีต เพื่อให้ผู้อ่านมองเห็นภาพรวมของพิษณุโลกตั้งแต่ในอดีตจนถึงสมัยที่ทำการศึก อันได้แก่ช่วงเวลาระหว่างภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองปี พ.ศ. 2475 ไปจนถึงสมัยการสร้างเมืองใหม่หลังไฟไหม้ใหญ่ปี พ.ศ. 2500 จึงขอแบ่งยุคสมัยของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพิษณุโลก ตามแนวการแบ่งยุคสมัยประวัติศาสตร์ไทย

3

ชุมชนเมืองพิษณุโลก (พ.ศ. 2475-2486)

พื้นที่ของเมืองพิษณุโลก ในที่นี้ขอจำกัดอยู่ ณ บริเวณสองฝั่งแม่น้ำน่านอันเป็นที่ตั้งของชุมชนเมืองในเวลานั้น โดยมีจุดมุ่งหมายให้ผู้อ่านมองเห็นภาพวิถีชีวิตอันหลากหลายของกลุ่มคนต่าง ๆ ที่มีบทบาทต่อพัฒนาการของเมืองในช่วงระยะเวลาดังกล่าว

เมื่อ พ.ศ. 2444 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมืองเหนือทรงบรรยายสภาพภูมิศาสตร์ของพิษณุโลกไว้ดังนี้

“...จังหวัดพิษณุโลกจะมีที่ราบน้อย ส่วนมากจะเป็นที่ราบลุ่มที่เรียกกันว่า “พรุ” จะมีน้ำขังในฤดูน้ำหลาก แม่น้ำถือเป็นหัวใจในการคมนาคมและเศรษฐกิจ คือริมสองฝั่งแม่น้ำจะมีบ้านเรือนของราษฎรอาศัยอยู่ ส่วนเรือกสวนไร่นาจะตั้งอยู่ด้านริมฝั่งแม่น้ำจะเป็นที่มีความอุดมสมบูรณ์โดยเฉพาะในฤดูน้ำหลาก น้ำจะพัดพาเอาหน้าดินที่มีอาหารพืชมาทับถมทำให้เหมาะแก่การเพาะปลูก...”

(สมคิด ศรีสิงห์, เศรษฐกิจเมืองพิษณุโลกสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2475), 2528, น. 4)

เวลาผ่านไปจนถึง พ.ศ. 2471 เมื่อพระยาரசุนาเจ้ากรมปกครอง ผู้แทนกระทรวงมหาดไทยเดินทางมาตรวจราชการพิษณุโลกได้ทำรายงานเสนอรัฐบาลระบุสภาพเศรษฐกิจของเมืองไว้ดังนี้

“...ในจังหวัดพิษณุโลกนี้.....ก็มีแต่การกสิกรรมซึ่งมีทำเป็นพื้นกับมีการเพาะปลูกพืชผลต่าง ๆ บ้างแต่ไม่ปรากฏว่าได้ทำเป็นกันใหญ่ การพาณิชย์ส่วนใหญ่ตกเป็นของเงินแทบทั้งหมด สินค้าที่บรรทุก

4

เมืองสงคราม (พ.ศ. 2484-2488)

พระราชพงศาวดารบันทึกเหตุการณ์การต่อสู้ศึกสงครามของชาวเมืองพิษณุโลกไว้อย่างละเอียด ประสพการณ์สงครามของชาวเมืองในอดีตจึงเป็นเรื่องร้ายแรงและรื้อร้น มีทั้งการสู้ศึกและหนีศึกในทำนองตรงกันข้ามเมื่อเผชิญกับการเข้ามาของกองทหารญี่ปุ่นในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง ชาวเมืองมีประสบการณ์ที่แตกต่างไปจากบรรพบุรุษของตน กล่าวคือ พวกเขาได้พบว่าสงครามมิได้ทำร้ายผู้คนขนาดเจ็บล้มตายเสียหาย แต่กลับนำมาซึ่งสิ่งที่เป็นผลประโยชน์ของชาวเมืองเด็ก ๆ พวกเขาสนุกสนานกับการหยุดเรียนและติดตามผู้ใหญ่ไปรับจ้างทำงานให้แก่ญี่ปุ่น คนหนุ่มใช้ชีวิตผจญภัยโดยสมัครเป็นอาสาสมัครทหารเกณฑ์ หรือรับจ้างต้อนฝูงสัตว์ไปให้ญี่ปุ่น ณ เมืองไกล พ่อค้าแม่ค้าร่ำรวยจากการค้าขายสิ่งของให้แก่กองทัพญี่ปุ่น หัวขโมยมีรายได้ดีจากการลักทรัพย์สิ่งของญี่ปุ่น ความรู้สึกเจ็บแค้นจากการบุกเข้ามาของกองทหารญี่ปุ่นมีอยู่น้อยมากในหมู่ชาวเมือง การทะเลาะวิวาทระหว่างชาวเมืองกับทหารญี่ปุ่น สาเหตุส่วนใหญ่เป็นเรื่องส่วนตัว ความรู้สึกชาตินิยมในหมู่ประชาชนยังไม่มีพลังพอที่จะทำให้เกิดการรวมกลุ่มกันเพื่อต่อต้านญี่ปุ่น การจัดตั้งขบวนการเสรีไทยในพิษณุโลกเป็นเรื่องของการปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากผู้บังคับบัญชาของข้าราชการในระดับล่าง

การศึกษาเรื่องของพิษณุโลกในสมัยสงครามโลกครั้งที่สองในบทนี้ มุ่งเน้นสภาพความเป็นอยู่ของชาวเมือง ทศนคติและท่าทีของชาวเมืองที่มีต่อกองทหารญี่ปุ่น บทบาทของเสรีไทยในพิษณุโลก เพื่อให้ผู้อ่านมองเห็นภาพว่าชาวเมืองพิษณุโลกผ่านประสบการณ์สงครามมาได้อย่างไร

5

ไฟไหม้เมือง

“ในเรื่องจัดการให้มีกองดับเพลิงในเขตเทศบาลนั้น ข้อนี้อย่างไม่ทราบว่าจะนำเงินที่ไหนมาซื้อได้ เพราะราคาเครื่องดับเพลิงแพงมาก แต่อย่างไรก็ดี หากมีเงินเมื่อใดเป็นจัดการซื้อทันที”

หลวงสุทิวุฒินฤเบศร์ นายกเทศมนตรีเมือง พิษณุโลก
รายงานการประชุมสภาเมือง ครั้งที่ 3/2476
วันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2478 (หจช.ม.ท. 5.16.5.5/29)

คำโบราณกล่าวไว้ว่า “โจรปล้นสิบครั้งยังสูญเสียไม่เท่ากับไฟไหม้เพียงครั้งเดียว” คำกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นถึง มหันตภัยของไฟที่มีต่อมวลมนุษย ประวัตติศาสตร์ของเมืองระบุว่าพิษณุโลกประสบภัยดังกล่าวหลายครั้ง ดังเช่นพระราชพงศาวดารบันทึกการเผาเมืองของข้าศึกในปี พ.ศ. 2319 เหตุการณ์ผ่านมานาน 135 ปี พิษณุโลกได้รับการจัดตั้งเป็นสุขาภิบาลในปี พ.ศ. 2454 และเป็นเทศบาลในปี พ.ศ. 2476 ความหวาดวิตกในเรื่องไฟไหม้ อันเกิดจากการอยู่ร่วมกันในชุมชนเมืองคงจะมีอยู่ตลอด พิจารณาจากคำตอบของกระผู้ของนายกสภาเมือง แสดงว่าเทศบาลเมืองพิษณุโลกยังไม่อยู่ในฐานะที่จะช่วยตัวเองได้หากมีไฟไหม้ใหญ่ การจัดหาเครื่องมือที่ทันสมัยยังขาดงบประมาณ และเป็นที่เข้าใจได้ว่าประชาชนคงต้องช่วยเหลือตัวเองในกรณีเกิดเหตุไฟไหม้

ตลอดช่วงเวลานับตั้งแต่การก่อตั้งเทศบาลมาจนถึงเวลาประมาณ พ.ศ. 2482 มีรายงานของทางราชการเกี่ยวกับเหตุไฟไหม้เกิดขึ้นหลายครั้ง บางครั้งเกิดขึ้นบริเวณอำเภอรอบนอก โดยมีสาเหตุมาจากการเล่นไม้ขีดไฟของเด็กที่อยู่บ้านตามลำพัง (หจช. สร.0201.4/19 เลขที่ 15/8) สำหรับในเขตตัวเมืองพิษณุโลกมีรายงานของหนังสือพิมพ์ระบุว่า

6

เมืองใหม่

...จังหวัดพิษณุโลกเท่าที่เป็นมาแล้วก็มีชื่อเสียงโด่งดังเท่าเทียมกับจังหวัดอื่น หรือเด่นกว่าบางจังหวัดก็ได้ ทั้งเคยเป็นที่ตั้งมณฑลและเป็นจังหวัดเอก เป็นจังหวัดย่านกลางของภาคเหนือ แยกเหนือได้ ย่อมผ่านไปมาอยู่เสมอ แต่สภาพของจังหวัดพิษณุโลกยังไม่สมฐานะชื่อเสียงด้วยประการสำคัญคือ ถนนหนทางจะหาดีสักสายก็ตั้งยาก... หน้าแล้งลุยฝุ่น หน้าน้ำลุยโคลน...ถนนเหมือนขวาก...เพราะจังหวัดขาดเครื่องอุปกรณ์ ไม่มีใช้เหมือนจังหวัดอื่น...

นายบุญมี วีรพันธุ์

รายงานการประชุมสภาจังหวัด 7/2497

วันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ. 2497

...พิษณุโลกเป็นชุมทางที่สำคัญแห่งหนึ่งในภาคเหนือ แต่ปรากฏว่าความเจริญก้าวหน้าในด้านการสาธารณสุขโรคและสาธารณสุขการยังไม่ได้รับการทำนุบำรุงส่งเสริมเท่าที่ควรจะเป็นไปได้ จึงเห็นสมควรที่จะได้รับการบูรณะเสริมสร้างความเจริญแก่ท้องถิ่นและประชาชน โดยรีบด่วนและเป็นกรณีพิเศษ...

นายเขียน โปธิสุวรรณ

รายงานของผู้ว่าราชการจังหวัด

วันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ. 2502

7

บทสรุป

ตามที่ได้เล่าไว้ในตำนาน เมืองพิษณุโลกสร้างขึ้นโดยคำสั่งของทางราชการ กำเนิดของเมืองในลักษณะนี้ดูประหนึ่งจะเป็นเครื่องบ่งชี้ว่าชีวิตและโชคชะตาของเมือง เกี่ยวพันกับศูนย์อำนาจอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น เมื่อพิเคราะห์ดูบทบาทและฐานะของพิษณุโลกในประวัติศาสตร์ จะเห็นได้ว่ามีความสอดคล้องกับสิ่งที่ตำนานได้เล่าไว้ กล่าวคือพิษณุโลกมีความสัมพันธ์กับศูนย์อำนาจตลอดสมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะเมื่อมีเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงของราชอาณาจักรพิษณุโลกจะถูกใช้เป็นฐานในการขยายอำนาจหรือป้องกันการรุกราน ดังเช่นกรณีเสด็จประทับพิษณุโลกของสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ 1 แห่งกรุงสุโขทัย และสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งอยุธยา รวมทั้งบทบาทการเป็นเมืองยุทธศาสตร์ในสงครามขับเคี่ยวระหว่างไทยกับพม่าเช่นกัน การจัดตั้งพิษณุโลกเป็นมณฑลในสมัยรัชการที่ 5 ทำให้พิษณุโลกเป็นเมืองราชการ เป็นศูนย์กลางการปกครองของบรรดาเมืองฝ่ายเหนือ ตราบจนกระทั่งปัจจุบันการประกาศให้พิษณุโลกเป็นเมืองหลักของการพัฒนาอุตสาหกรรมและการบริการภาคเหนือตอนล่าง ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (2535–2539) ชวนให้ย้อนระลึกอดีตมาบรรจบปัจจุบัน นั่นคือเส้นทางชีวิตของเมืองพิษณุโลกเติบโตและพัฒนาไปตามทิศทางที่ถูกกำกับจากส่วนกลาง ดุจดังจ่านกร้องและจำการบุญสร้างเมืองพิษณุโลกตามรับสั่งของพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก

มรดกจากอดีตกำหนดทิศทางให้พิษณุโลกเติบโตมาเป็นเมืองราชการ แม้ในช่วงเวลาที่ทำการศึกษา ฐานะของพิษณุโลกเป็นจังหวัดหนึ่งในประเทศไทย เมืองก็ยังคงเป็นที่ตั้งของหน่วยบริหารราชการที่สำคัญ ๆ กลุ่มข้าราชการจึงนับได้ว่าเป็นชนชั้นนำของสังคมเมือง โดยเฉพาะในช่วงระยะเวลาภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง การจัดตั้งองค์กรประชาธิปไตย เช่น สภาจังหวัด สภาเมือง (สภาเทศบาล

ภาพปก

ภาคผนวก ก

นามาบุญกรม (ผู้ให้ข้อมูลโดยการสัมภาษณ์)

เลขที่	นาม	ความสำคัญ
1	นายผล ศรีสมวงษ์ (ถึงแก่กรรม)	เจ้าของร้านหนังสือพิมพ์ศรีอักษรแห่งแรกของพิษณุโลก และอดีตพลเรือนอาสาสมัครสร้างทางคมนาคม (กองพล สดค) ในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง
2	นายอรุณ ภัคดีประไพ	อดีตนายกเทศมนตรีเมืองพิษณุโลก (2501-2511) และเจ้าของบริษัทธมเมล์พิษณุโลกบริการ จำกัด
3	นายสิทธิเดช นรัตถรักษา	อดีตผู้ตรวจการกระทรวงมหาดไทย และผู้ว่าราชการจังหวัดพิษณุโลก บุตรหลวงนรัตถรักษา
4	จำลองเอก ดร.ทวี บูรณเขตต์	เจ้าของพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้าน เมืองพิษณุโลก
5	นายลำดวน รักดี	เจ้าของเรือบริการท่องเที่ยว สมาชิกชุมชนเรือนแพ แม่น้ำน่าน
6	นายสุรพงษ์ เจริญผล	อดีตสมาชิกสภาเทศบาล หลานชายขุนกิติกรพานิช
7	นางสุรณี เหลืองประพันธ์	หลานสาวขุนกิติกรพานิช
8	นางสาวสฤติย์ อิมวิทยา	บุตรสาวนายแก้ว อิมวิทยา อดีตประธานสภาจังหวัด 2478
9	นางสาวพาณี ลากสมทบ	บุตรสาวนายฮก ลากสมทบ อดีตสมาชิกสภาจังหวัด 2478 และครุฑนตรีโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม

ดัชนีคำค้น

ก

กลุ่มข้าราชการ 25, 26, 50, 60, 83,
84, 148, 149, 150
กวางตุ้ง 21, 37, 38, 73, 74
กวาง แซ่เตี๋ย 70
กองทัพญี่ปุ่น 58, 86, 91, 104, 111,
113, 150, 154
การประปา 98, 220, 222
การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.
2475 2, 3
การไฟฟ้า 53, 98
กำซ้อ แซ่เตี๋ย 75
แก้ว อิมวิทยา 43, 60

ข

ขบวนการเสรีไทยในพินธุโลก 86,
115, 116, 119
ขุนคุปตพงศ์ประพัทธ์ 58
ขุนประเจตตรุณพันธ์ 57, 69

ค

คณะ 18 อาสา 66, 141, 142
คณะเพรสไปทีเรียยน 123

จ

จอห์น จันทรืประเสริฐ 67, 69
จักรกฤษณ์ นาคะรัตน์ 112, 120, 121,
123

ฉ

เฉลิม สุวรรณศรี 116, 117

ช

ชาตินิยม 86, 87
ชาวจีน 14, 21, 26, 31, 34, 36, 37,
38, 39, 61, 68, 72, 73, 74,
75, 78, 84, 98, 99, 124
ชิน วิเศษภักดี 116
ชุมชนชาวคริสต์
ชุมชนคริสต์เตียน 78
ชุมชนคาทอลิก 77
ชุมชนชาวซิกข์ 80
ชุมชนมุสลิม 80, 81, 82
ชุมชนแห่งการพึ่งตนเอง 26
ชุมนุมการค้า 11
เชิญ ลิงหลุยส์ 49, 50, 64
เชื้อ วรรัตน์ 68, 101
แซม พันธุ์กระวี 68, 71

ต

ตระกูล
ชามพูนท 36
บูรณเขตต์ 55, 130, 131, 132, 153,
154, 157, 160
พันธุ์กระวี 68, 71, 134
วีรพันธุ์ 45, 46, 49, 50, 56, 64, 65,
140, 161, 217, 218, 232, 233,
234, 236, 237, 238, 239
ศุขโรจน์ 39, 40, 57, 58, 68, 69,
124, 156, 157, 161
เศรษฐบุตตร 36

ตลาด

ตลาดใต้ 32, 33, 38, 76

ตลาดเหนือ 33

ถ

ถนนบรมไตรโลกนาถ 36, 81, 93, 94,
102, 129

ท

ทวี บูรณเขตต์ 130, 153, 160

ท้องถิ่น 3, 17, 18, 25, 43, 44, 50,
51, 60, 123, 133, 140

ทอง แสงสิริ 67

ทางรถไฟ 22, 51, 72, 73, 92, 93,
94, 126, 130

ท่าเรือ 32, 33, 38, 42, 82, 94, 137

เทศบาล 4, 5, 33, 36, 39, 43, 48,
48-56, 133, 152

ธ

ธนาคาร 39, 64, 121, 149

น

น้อย ผู้ภักดี 70

นายอากร 37, 74, 75

บ

บริษัท

ซิงเกอร์ 34, 123

บอร์เนียว 34

สแตนดาร์ดออยล์ 34

บุญมี วีรพันธ์ 46, 49, 50, 56, 65,
140

เบนทูล บุญอิต 40, 49, 50, 62, 153

ป

ป. พิบูลสงคราม 65, 67, 87, 88, 91,
137, 141, 153, 155, 158

ประยูร อินทรทัศน์ 111, 161

ผ

ผล ศรีสมวงษ์ 35, 65, 91, 135, 142

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติ 148

ผ

ฝ่ายทรัพย์สินพระมหากษัตริย์ 134

พ

พรธนาวิเคราะห์ 4

พระเจ้ากรุงธนบุรี 12

พระเจ้าลิไท 9

พระบรมไตรโลกนาถ 10, 148

พระพุทธชินราช 9, 12, 14, 25, 41,
68, 102, 113, 154

พระมหาธรรมราชาที่ 1 9, 148

พระมหาธรรมราชาที่ 2 9

พระมหาธรรมราชาที่ 3 9

พระยาพิษณุโลก 13, 15, 19

พระยาอุธิษเฐียร 10

พระยาสุนทรพิพิธ 59

พระราชญาณุกุลภักดี 21, 72

พรุ 30

พิ่ง ศรีจันทร์ 117, 156

ไพร์หลวง 15

พ

ไฟส่งพุทธกาล 131

ไฟไหม้เมือง 127-137

ภ

ภาวะขาดแคลน 121, 123

ม

มณฑล

มณฑลเทศาภิบาล 17, 18, 19, 20,
22, 24, 155

มณฑลพิษณุโลก 8, 17, 21, 22, 23,
24, 35
มังกร ชัยกิจ 36, 75
มุสลิมกลุ่มซื่อสัตย์ 35
เมือง
ชาติตระการ 15, 21
ด่านซ้าย 15, 21
นครไทย 15, 31, 198
เมืองข้าราชการ 25
เมืองปิด 26, 145
เมืองพิษณุโลก 2, 22, 23, 24, 25,
30–84, 38, 63, 69, 109, 112,
118, 124, 126, 128, 141, 144,
145, 148, 151, 155, 156, 160
เมืองลูกหลวง 10, 24
เมืองสงคราม 85
แม่น้ำน่าน 9, 21, 30, 32, 36, 38, 57,
76, 95, 129, 137, 160
แม่น้ำยม 21

ย

ย่าน
ย่านการค้า 32, 76, 129, 136, 137,
144
ย่านอุตสาหกรรม 35
ยูวชนทหาร 99

จ

รัชกาลที่ 5 17, 18, 21, 73, 75, 78
รัตนโกสินทร์ 13, 14, 73, 148
รายัลเดอร์ ปาลซิงห์ พุทธพจน์มงคล
80
รั้ว ศิริวัฒน์ 71
เรือนแพ 42, 57
โรงพยาบาล
โรงพยาบาลเซลแมน 37, 39, 40, 78

โรงพยาบาลพุทธชินราช 40, 62,
109, 124, 134, 153
โรงพยาบาลหมออินต๊ะม 40, 97
โรงพิมพ์ 35, 38, 62
โรงภาพยนตร์พิษณุบันเทิง 37, 70
โรงยาฝิ่น 38, 39
โรงเรียน
โรงเรียนผดุงนารี 40, 41, 42, 69
โรงเรียนผดุงราษฎร์ 40, 41, 62, 68,
78, 79, 93, 123
โรงแรมหน้าถ้ำหลิ 37
โรงเลื่อย 32, 35, 36, 67, 74, 149
โรงสี 32, 35, 36, 39, 52, 75, 81, 97,
149

ฉ

ล้อม สุขกิจ 39, 68, 71
ละเอียดย พิบูลสงคราม 68, 71, 134
ลาวโซ่ง 21, 31, 32, 189
เลี้ยว ปาลีวนิช 76, 123

ช

วอลเตอร์ บี ทอย 39
วัดนางพญา 22
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร
41
วิทยาลัยครู 2, 145
วิทยาลัยวิชาการศึกษา 145

ค

ครันย์ ชัยรัตน์ 79
ศูนย์กลางการค้า 144
ศูนย์กลางการปกครอง 26, 148

ค

สงครามโลกครั้งที่สอง 2, 4, 5, 67,
72, 86, 90, 103–126, 150

สถานพยาบาล 37, 39, 40, 67, 79
 สภาจังหวัด 42, 43, 44, 45, 46, 47,
 48, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 66,
 67, 148
 สภามณฑล. See สภาเมือง
 สภาเมือง 42, 43, 48, 50, 55, 61, 62,
 63, 148
 สมเด็จพระนเรศวรมหาราช 10, 11
 ลังวาลย์ ศุขโรจน์ 40, 68, 69, 124
 ล้ำราญ สุขกิจ 71
 สุขาภิบาล 48, 51, 54, 98, 128, 133,
 169
 สุโขทัย 2, 10, 13, 14, 17, 64, 68,
 73, 77, 92, 94, 95, 107, 108,
 110, 117, 120
 สุวรรณสี สุคนธา 33, 41, 56, 89, 113,
 125
 เสรีไทย 2, 59, 67, 86, 115, 116,
 117, 118, 119, 120

ท

หลวงนริศดัตถ์รักษา 63, 64, 158
 หลวงยุทธสารประสิทธิ์ 59, 100
 หลวงสุทธิวิวัฒน์เกษม 45, 46, 48, 58,
 61, 128
 ไทหล้า 21, 36, 37, 73, 74

อ

อยุธยา 2, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 50,
 77, 96, 101, 135, 148
 อรุณ ภัคดีประไพ 36, 38, 117, 120,
 130, 142, 143
 อำเภอ
 นครไทย 15, 20, 21, 31, 46, 122
 บางระกำ 20, 21, 31

บางระกำ 58
 ป่าหมาก 31, 92, 188, 210
 พรหมพิราม 15, 20, 21, 31, 33,
 46, 92
 วังทอง 15, 31, 92
 อำเภอเมือง 20, 21, 31, 44, 45, 57,
 92, 96, 125
 อินต๊ะม สุดารัตน์ 67, 79, 119, 157
 เอกสารชั้นต้น 4
 เอกสารชั้นรอง 5
 โอศุทธกาลา 22

ฮ

ฮกเกี้ยน 21, 73, 74
 ฮก ลากสมทบ 35, 44, 46, 66
 ฮัจย์ห์ ไควคัส หนูนาคาน 81

W

Walter B. Toy 39

ประวัติผู้เขียน

จิราภรณ์ สถาปนะวรรณะ

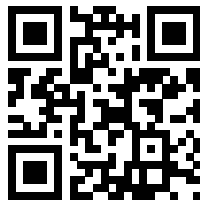
รองศาสตราจารย์ ดร., ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร อาจารย์เริ่มเรียนยังสำนักประสานมิตร กศ.บ. (ภาษาอังกฤษ) กศ.ม. (ประวัติศาสตร์) และไปเรียนปริญญาเอกประวัติศาสตร์ Monash University อาจารย์มีความสนใจประวัติศาสตร์ภาคเหนือตอนล่าง และผลิตผลงานจำนวนมากเพื่ออธิบายพลวัตของหัวเมืองฝ้ายเหนืออาทิ บันทึกของคนท้องถิ่น มหาวิทยาลัยนเรศวร (2542) เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือตอนล่าง (2546) ประวัติศาสตร์ชุมชนทุ่งสาน (2546) ความสัมพันธ์ชาวเมืองเหนือล่างกับทหารญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2484-พ.ศ. 2488) (2550) เสด็จประพาสมณฑลฝ้ายเหนือ พ.ศ. 2444 (2551) และ รายงานการดำเนินงานโครงการสืบค้นวัฒนธรรมลุ่มน้ำน่าน จังหวัดพิษณุโลก (2554) งานของอาจารย์กลายเป็นฐานของการทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมของภูมิภาคนี้ อาจกล่าวได้ว่าป่าที่อาจารย์สร้างกลายเป็นฐานให้นักวิชาการที่สนใจภูมิภาคนี้ได้อย่างมั่นคง

สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยนเรศวร

สั่งซื้อหนังสือออนไลน์

จัดส่งถึงบ้านสะดวกรวดเร็ว

สั่งซื้อทันที

กรณีต้องการสั่งซื้อหนังสือปริมาณมาก หรือเข้าชั้นเรียนติดต่อได้ที่
ฝ่ายจัดจำหน่ายสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร

- ✉ nuph@nu.ac.th
- 📘 สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร
- ☎ 0 5596 8833-8836
- 📧 nu_publishing

NUPH
online store

www.nupress.grad.nu.ac.th